

Hannah Arendt

V Cankarjevem domu so ob petdeseti obletnici smrti politične analitičarke in filozofinje Hannah Arendt, ki jo bomo zaznamovali 4. decembra, pripravili dvodnevni simpozij, posvečen aktualnosti njene misli v 21. stoletju. Organizatorji dogodka so si med drugim zastavili vprašanja, katere njene misli so še vedno aktualne, kaj danes pomeni »misliti politično« in v čem so naše okoliščine drugačne od njene časa.

Hannah Arendt (1906–1975) je bila ena najbolj pronicljivih in družbenokritičnih opazovalk 20. stoletja. Njeno življenje, razpeto med Evropo in ZDA ter med akademsko sfero in novinarstvom, se bere kot napet zgodovinski roman: odraščanje v premožni judovski družini, študij pri filozofskih velikanih Martinu Heideggerju in Karlu Jaspersu, beg pred nacizmom, zapor v francoskem taborišču Gurs med drugo svetovno vojno, odhod v New York, poročanje s sojenja enemu največjih nacističnih zločincev ...

Kot oseba, ki je na lastni koži izkusila grozote totalitarnih režimov, je veliko razmišljala o njih. Leta 1951 je objavila delo *Izvori totalitarizma*, v katerem je nakazala, da totalitarni vzorci niso nujno povezani z osebnostmi, kot sta Hitler ali Stalin, temveč se lahko ponavljajo v vsakem okolju, v katerem se odgovornost razblini v strukturi. »Rečemo lahko, da se je radikalno zlo pojavilo v povezavi s sistemom, v katerem so vsi ljudje enako odvečni. Tisti, ki ta sistem obvladujejo, verjamejo v lastno odvečnost v isti meri kot v odvečnost drugih, in totalitarni morilci so toliko nevarnejši, ker jim ni mar, če so sami živi ali mrtvi, če so sploh kdaj živeli ali se rodili,« je zapisala v omenjenem delu.

Vselej aktualni so tudi njeni premisleki o totalitarizmu kot popolnoma novi obliki vladavine in prelomu s tradicionalno zahodno mislijo. Izvori totalitarizma po Hannah Arendt tičijo v imperializmu, rasizmu in antisemitizmu, za te sisteme pa je bistveno, da si prizadevajo vplivati na človeško naravo in jo tudi spremeniti ter degradirati človeka kot osebo posameznika. »S pomočjo terorja si prizadevajo uničiti bistvo človeka – njegovo svobodo in lastno prepričanje.«

Po njenem mnenju je to sesutje »najbolj zastrašujoče in za totalitarizem najbolj specifično« izmed treh nivojev degradacije človeške osebe. Ta proces je opisovala na primeru koncentracijskih taborišč, v katerih je bil totalitarni cilj po njenem mnenju najbližje izpolnitvi. Iz člo-



Po prihodu nacistov na oblast je emigrirala v Francijo, nato pa v ZDA. FOTO MÜNCHNER STADTMUSEUM

Življenje kot napet zgodovinski roman

»Storil je svojo dolžnost, kot je znova in znova govoril policiji in sodišču. Ni ubogal le ukazov, ubogal je tudi zakon,« je Hannah Arendt zapisala o nacističnem zločincu Adolfu Eichmannu. Njena opažanja so vplivala na pojmovanje zla kot le malokaj v zgodovini.

LUCIJAN ZALOKAR

veške osebe so najprej uničili pravno osebo (za interniranca niso veljali nobeni zakoni), nato moralnost in nazadnje individualnost v človeku.

MIŠLJENJE IN ODGOVORNOST

Ključni besedi v njenem besednjaku sta mišljenje in odgovornost. To dvojje je brezkompromisno zahtevala od vsakega posameznika. V svojih esejih je opozarjala na razkroj javnega prostora, v katerem dejstva izgubljajo trdnost, ker jih nadomestijo mnenja, propagandne konstrukcije in emocionalni odzivi – v današnji dobi digitalnih (družbenih) medijev, ko dejstva postajajo odvisna od algoritmov, resnica pa ni več skupna, temveč razpršena, njene misli zvenijo malodane preroško. Med drugim je menila, da brez skupne resničnosti politika razpade – ne v nasilje, temveč v praznino, v kateri nihče več ne razpravlja, temveč le reagira.

»Skupaj z izgubljanjem teh stikov ljudje izgubijo sposobnost tako izkustva kot razmišljanja. Idealni subjekt totalitarne vladavine ni prepričan nacist ali prepričan ko-

munist, temveč človek, za katerega razlika med dejstvi in fikcijo ter med resničnim in napačnim več ne obstaja,« je trdila.

Hannah Arendt je predpostavljala, da ima vsak človek nastavke za zmožnost mišljenja. Mišljenje ni specializirana dejavnost maloštevilnih, kot so verjeli zagovorniki elitizma, ampak je tako rekoč občečloveška potreba, ki jo imajo vsi ljudje kot bitja zavesti. Nemška filozofinja je v svojih spisih zahtevala mišljenje in razsojanje »od vsake prisebne osebe, ne glede na njeno nevednost, inteligenco ali neumnost«.

V svojih delih se je večkrat spraševala, kakšno vlogo imata mišljenje in razsojanje pri nasprotovanju zlu. Razsojanje je po njenem mnenju »manifestacija mišljenja«: sposobnost razločevanja med pravilnim in napačnim, med lepim in grdim. Sposobnost razsojanja v določenih trenutkih »prepreči katastrofe«, kljub temu pa ni nobenega jamstva, da bo to funkcijo res izvedlo.

Po eni najširše sprejetih predpostavk so za »zlo nemišljenje« – kot se glasi tudi naslov knjige, v kateri



Med njena najbolj znana dela spadajo *Izvor totalitarizma*, *Banalnost zla*, *Človeške razmere* in *O revoluciji*. FOTO WIKIPEDIJA



Njene analize oblasti, odgovornosti in zla ostajajo temeljne za razumevanje moderne politike. FOTO WIKIPEDIJA

politologinja Vlasta Jalušič temeljito razdela misel Hannah Arendt – najbolj dovzetne ekonomske ranljive družbe. Hannah Arendt je o pojavu nemišljenja premišljevala predvsem v okviru totalitarnih režimov 20. stoletja in ugotavljala, da se bodo »totalitarne skušnjave pojavile vsakič, ko se bo zdelo nemogoče zmanjšati politično, socialno ali ekonomsko bedo na človeka vreden način«.

RAZUMEVANJE ZLA

Leta 1961 je kot poročevalka revije *New Yorker* spremljala sojenje Adolfu Eichmannu v Jeruzalemu. Eichmann je v tretjem rajhu bdel nad logistiko »dokončne rešitve« – množičnega deportiranja Judov v geta in koncentracijska taborišča. Po vojni je zbežal v Argentino in tam vrsto let živel pod krinko. Ko so ga pripadniki izraelske obveščevalne službe Mosad naposled izsledili, so ga ugrabili in skrivaj prepeljali v Izrael, kjer je bil med medijsko odmevnim sojenjem obsojen vojnih zločinov in zločinov proti človeštvu ter usmrčen z obešanjem.

Poročila Hannah Arendt, objavljena v petih nadaljevanjih, so pozneje izšla v knjigi *Eichmann v Jeruzalemu*. Izraz »banalnost zla«, ki ga je uporabila, je vznemiril javnost in razdelil intelektualno skupnost.

Filozofinja je namreč ostala zvesta svojim vtisom in instinktu. Ko je prvič stopila v polno sodno dvo-

EICHMANNOVO VLOGO BI LAHKO OPRAVLJAL KDORKOLI – KDORKOLI, KI BI SE ODPOVEDAL SAMOSTOJNEMU MIŠLJENJU.

rano, je mislila, da bo na zatožni klopi zagledala pošast, videla pa je le hladnega ubogljivega birokrata, ki je ves čas trdil, da ni sovražil Judov in da je zgolj ubogal ukaze nadrejenih. Videla je človeka, ki »ni znal misliti«, ki je zlo izvajal brez sovražstva, z »neumnim prepričanjem, da izpolnjuje dolžnost«. S tem je postavila ogledalo modernim družbam, v katerih lahko birokratski aparat postane mehanizem zla – ne zaradi sadistične volje, temveč zaradi slepe poslušnosti in odsotnosti presoje. Eichmannovo vlogo bi lahko opravljal kdorkoli – kdorkoli, ki bi se odpovedal samostojnemu mišljenju.

Njena interpretacija je sprožila burne odzive: očitali so ji hladnost in domnevno podcenjevanje žrtev. Branila se je, da razumevanje zla ni isto kot opravičevanje – da mora misel, če hoče ostati svobodna, zdržati tudi neprijetno resnico.

PREPOVEDANA LJUBEZEN

Burne odzive sproža tudi njeno razmerje s Heideggerjem. Spoznala sta se, ko ji je bilo devetnajst let. Bila

je njegova študentka, nato pa sta se zapletla v ljubezensko razmerje. To je bilo dolgo dobro varovana skrivnost. Leta 1982 je izšla knjiga njune korespondence, iz katere je razvidno, da med njima ni šlo le za kratkotrajno romanco, ampak za usodno ljubezen, za ljubezen življenja.

Kot v članku *Beware of Pity* ugotavlja ameriški literarni kritik Adam Kirsch, je bil Heidegger v svojih pismih do mlade ljubice vedno zelo pokroviteljski. Ves čas jo je podčeval, da lahko akademsko samoto preživi le moški in da bi se morala bolj osredotočiti na to, da je ženska, »ki razdaja srečo in okoli katere se nahaja sreča«.

Po štirih letih se je profesor odločil, da se mora ljubezenska afera končati. Ko je Hannah Arendt že prisegla, da ne bo nikoli več ljubila moškega, ji je začel pisati lirična pisma, ki so »mejila na kič«. Predlagal ji je, naj se poroči z drugim moškim, ljubiti pa mora vedno le njega. Leta 1929 sta se po naključju srečala na železniški postaji in moški, na katerega nikoli ni prenehala misliti, je prvi hip sploh ni prepoznal. To jo je povsem pretreslo – tako kot jo je nekaj leta zatem pretreslo spoznanje, da se je Heidegger pridružil nacistični stranki. Začel je uničevati kariere mnogih judovskih filozofov, med njimi tudi Karla Jaspersa.

Po vojni so mu prepovedali predavati in objavljati knjige, Hannah

»IDEALNI SUBJEKT TOTALITARNE VLADAVINE NI PREPRIČAN NACIST ALI PREPRIČAN KOMUNIST, TEMVEČ ČLOVEK, ZA KATEREGA RAZLIKA MED DEJSTVI IN FIKCIJO TER MED RESNIČNIM IN NAPAČNIM NE OBSTAJA VEČ.«

Arendt pa ga je vseeno obiskala. Čeprav je srečno poročena s Heinrichom Blücherjem živela v ZDA, je »lisjaku«, kot je rada rekla Heideggerju, verjela še enkrat. Njeno stališče je bilo večplastno: Heideggerja ni branila, temveč je v njem videla simbol človeške sposobnosti, da se zlo porodi iz mišljenja, ki se odreče odgovornosti; ni naključje, da eden njenih najpogostejše citiranih uvidov govori o tem, da je »največja nevarnost mišljenja v tem, da se ustavi«.

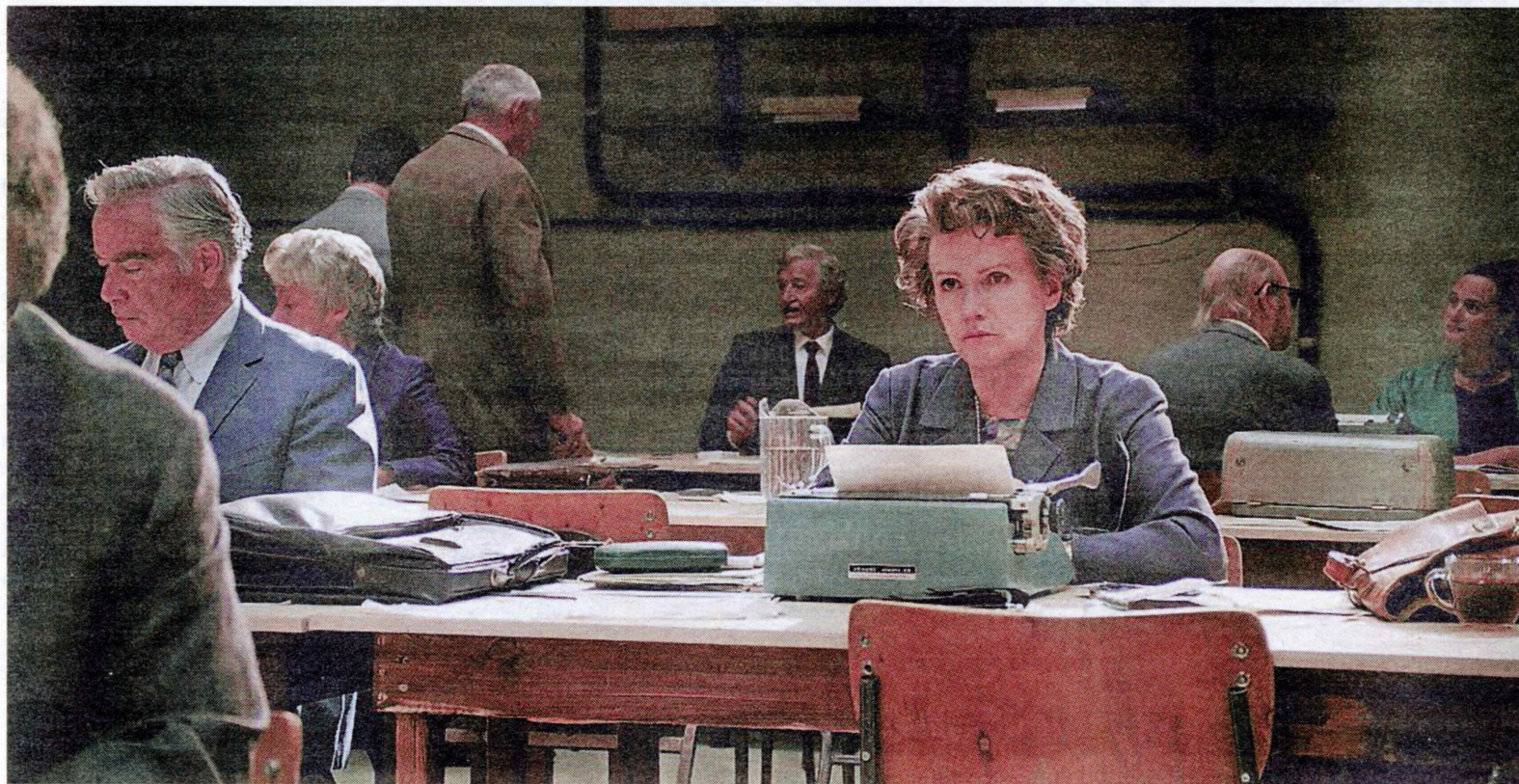
SLOVO OD HANNAH

V zadnjem desetletju življenja se je umaknila od velikih polemik, a nikoli od dela. Po burnih odzivih na *Eichmanna v Jeruzalemu* se je znašla v protislovnem položaju: javnost jo je hkrati slavila in zavračala. Sama je v tem videla potrditev, da misel, če je iskrena, ne more biti udobna.

Leta 1970 jo je globoko pretresla smrt moža Heinricha Blücherja. Njuno partnerstvo je bilo njena trdna opora: Blücher, nekdanji nemški komunist in pozneje profesor politične teorije, je bil njen najzanesljivejši bralec in najstrožji kritik. Po njegovi smrti se je posvetila vprašanju mišljenja, volje in presoje – temam, ki jih je načrtovala združiti v trilogijo *The Life of the Mind* (*Življenje duha*).

Čeprav je v sedemdesetih letih minulega stoletja trpela zaradi srčnih težav, je še naprej predavala na univerzah. Slušatelji so njena predavanja opisovali kot izkustvo »mišljenja v živo«. Po drugem srčnem infarktu je umrla decembra 1975 v svojem newyorškem stanovanju. Na njenem pogrebu je med drugim govorila ameriška intelektualka in njena prijateljica Mary McCarthy, s katero sta bili v stikih vse od konca druge svetovne vojne. Žalni govor je mesec dni zatem pod naslovom *Slovo od Hannah* objavila v reviji *The New York Review of Books*.

»Hannah je edina oseba, ki sem jo kdaj opazovala razmišljati. Negibno je ležala na kavču, roke je prekrizala za glavo, oči je imela zaprte, le občasno jih je odprla, da bi pogledala navzgor. To je trajalo od desetih minut do pol ure. Vsi smo se po prstih prikradli mimo, če smo morali priti v sobo, v kateri je tako ležala,« je zapisala.



Prizor iz filma *Hannah Arendt* (2012), v katerem je naslovno junakinjo upodobila Barbara Sukowa. FOTO PROMOCIJSKO GRADIVO

Banalnost zla na odru

Konec oktobra bo v novomeškem Anton Podbevšek Teatru premiero doživel avtorski projekt režiserja Juša Zidarja *Banalnost zla: Hannah Arendt – znova*.

Gre za preplet dokumentarnega gledališča in performansa, pri čemer se je avtor oprl na teorijo Hannah Arendt. »Njen glas je glas zatirane etnične skupnosti. Projekt zato njeno delo prepušča v interpretacijo političnemu migrantu, scenografu, režiserju in performerju, Jeriesu AbuJaberju iz Betlehe- ma v Palestini. Z deli Hannah Arendt v arabskem prevodu, torej v jeziku zatiranih, moramo preizpraševati današnjo dialektiko žrtve in birokrata,« je mogoče prebrati v napovedi predstave.